

Standaardisatie en destandaardisatie bij Vlamingen en Afrikaners Parallellen en verschillen

Jacques Van Keymeulen

Summary

'Standardization and de-standardization among Flemings and Afrikaners. Analogies and differences' compares the (nineteenth-century) language history of both Flemings and Afrikaners. Both 'Dutch-speaking' peoples had to decide on what policy to follow with regard to the Dutch standard language. Both peoples share(d) the situation that their language had and has to be defended against a more powerful one: French for the Flemings, English for the Afrikaners. Remarkably, Flemings and Afrikaners took an opposite decision in their language struggles: the Flemings adopted standard Dutch as it existed in the Netherlands; the Afrikaners codified their own language variety which had developed in South Africa. Afrikaans, indeed, is the only example of a colonial language variety which has developed into a fully-fledged cultural language. It is maintained that the different language attitudes of Flemings and Afrikaners can be explained by a difference in the social background of the two language struggles: the Flemish Movement was a middle-class movement, whereas Afrikaner nationalism was a lower-class movement. The Flemish middle class could not speak French nor did they want to speak a dialect; hence adoption of standard Dutch was the only option left. In South Africa, the Afrikaner lower class codified their own variety in a reaction against both English and Dutch. In a final paragraph, attention is paid to the destandardization process of both standard (Belgian) Dutch and standard Afrikaans. This phenomenon is explained as a consequence of emancipation: the cultural emancipation of the Flemings and the political emancipation of the coloured Afrikaans speakers has brought about new attitudes towards the 'official' language standards.

1. Inleiding

Zuid-Afrika en het Afrikaans mogen zich sedert 1994 in Vlaanderen, en naar ik aanneem ook in Nederland, in een groeiende belangstelling verheugen.¹ Die Vlaamse

---

1 Die belangstelling heeft zich onder andere geuit in het hoge studentenaantal (60 à 80 perso-

belangstelling heeft alles te maken met een gevoel van verwantschap van de Vlamingen met de Afrikaanstaligen wat hun taalgeschiedenis betreft. Beide groepen zijn op dit moment overigens ongeveer even groot (6 miljoen mensen), als we tenminste blanke en bruine Afrikaanstaligen bij elkaar tellen. Zowel de Vlamingen als de (blanke) Afrikaanstaligen hebben hun taal moeten vestigen tegenover een grotere taal, die als bedreigend werd ervaren: in Vlaanderen was dat het Frans; in Zuid-Afrika het Engels. De gekleurde Afrikaanssprekers werden niet betrokken bij de taalbewegingen – iets wat nu wordt betreurd.

De taalstrijd die Vlamingen en Afrikaners hebben doorgemaakt in de negentiende eeuw, heeft echter tot een verschillende oplossing geleid. De Vlamingen hebben gekozen voor aansluiting bij de noordelijke Nederlandse taalnorm; de Afrikaanstaligen hebben gekozen voor de standaardisering van een eigen taalvariant, weg van het Nederlands. Beide tendensen, particularisme en integrationisme – ik gebruik nu termen die vooral in de Vlaamse context gebruikt worden – waren echter zowel in Vlaanderen als in Zuid-Afrika aanwezig. Voor zover ik kan overzien, is het Afrikaans het sterkste voorbeeld van een variant van een koloniale taal, het Nederlands, die werd gestandaardiseerd en inderdaad tot een cultuurtaal werd uitgebouwd. Creooltalen of gecreoliseerde talen gebaseerd op het Engels, Frans, Spaans of Portugees zijn soms ook gestandaardiseerd, hebben belangrijke literatuur voortgebracht en of hebben rechten verworven in het onderwijs, rechtspraak en administratie, maar het maatschappelijke/culturele 'peil' van het Afrikaans is – voor zover ik kan zien – nergens geëvenaard. Bij mijn weten zijn bijvoorbeeld behalve het Afrikaans geen dochtertalen van koloniale talen ooit voertaal geweest aan universiteiten.

Hoewel de geografische en maatschappelijke context van de geschiedenis van het Nederlands in Vlaanderen en Zuid-Afrika zeer verschillend is, zijn er toch belangrijke punten van gelijkenis. Vlaanderen en Zuid-Afrika hebben namelijk geen van beide deelgenomen aan de standaardisering van het Nederlands, die in de zeventiende eeuw in Nederland tot stand is gekomen, en moesten dus twee eeuwen later, in de negentiende eeuw, ten opzichte van de Nederlandse standaardtaal een standpunt innemen omtrent het al of niet accepteren ervan.

In wat volgt, leg ik de introductie van de Nederlandse standaardtaal in Vlaanderen en de creatie van een eigen Afrikaanse standaardtaal naast elkaar. Na een korte historische situering (§2), ga ik in op de introductie van een dominante vreemde taal in beide gebieden (§3) en de taalstrijd die daardoor ontstond (§4). Ik probeer daar te verklaren waarom Vlamingen en Afrikaners een tegengestelde beslissing hebben

---

nen) van het vak 'Afrikaans: taal- en letterkunde', dat sedert het academiejaar 2007/2008 aan de Universiteit Gent wordt gedoceerd.

genomen met betrekking tot het al dan niet codificeren van de eigen taalvariëteit. In paragraaf 5 ga ik kort in op de verschillende oorzaken van de standaardisatie die zich in beide gebieden momenteel afspeelt. In een slotparagraaf (§6) presenteer ik enkele conclusies.

2. Korte voorgeschiedenis

2.1. Zuid-Afrika

Het Nederlands is in Zuid-Afrika ingevoerd in een – naar alle waarschijnlijkheid Zuid-Hollandse / Zeeuwse – dialectvorm. Daarnaast was tot in de twintigste eeuw de Nederlandse standaardtaal aanwezig als cultuurtaal voor de hogere maatschappelijke activiteiten en als schrijftaal. Het is hier niet de plaats om dieper in te gaan op de verschillende theorieën omtrent het ontstaan van het Afrikaans als taal naast het Nederlands.² De visie van Hans den Besten (1989) sluit mijns inziens het beste aan bij wat men vanuit de maatschappelijke context van taalcontact in de Kaapkolonie kan verwachten, namelijk creolisering van een koloniale taal. Bij creolisatie is het goed denkbaar dat bij het leren van de koloniale taal de communicatieve en identiteitsbepalende functie van taal van elkaar gescheiden raken. Aangezien de leerders (vooral Khoi en slaven) zich cultureel niet identificeerden met het Nederlands, maar enkel op zoek waren naar een efficiënt communicatiemiddel, ontbrak de motivatie tot correctheid en kon allerlei 'ballast' (zoals genusonderscheid, ablaut enzovoort) overboord gegooid worden. Zodra communicatie mogelijk was geworden, kon de taal op dat niveau stabiliseren.

Het is die taalvorm die gesproken werd door de bedienden en de slaven die op blanke kinderen pasten. Dit Proto-Afrikaans I – om met Den Besten te spreken – is dan omstreeks 1850 samengevloeid met het Proto-Afrikaans II, een omgangstaal die uit het Kaaps-Hollands van de kolonistenbevolking ontstaan was, tot een Afrikaans koinè. Den Besten verklaart op die manier zowel waarom Afrikaans afwijkt van het Nederlands als waarom het er zo sterk op lijkt: het ene is het gevolg van Proto-Afrikaans I, het andere van Proto-Afrikaans II. In de negentiende en twintigste eeuw is er dan een Afrikaanse standaardtaal ontworpen op basis van het Oostgrensafrikaans, één van de drie hoofdvariëteiten van het Afrikaans, die in de traditionele visie als een rechtstreekse voortzetting van (een dialectische vorm van) het zeventiende-eeuws Nederlands wordt beschouwd. Bij de standaardisatie had ook het Nederlands zelf een belangrijk aandeel: via literatuur, wetenschap en niet in laatste plaats de Bijbel werd

---

2 Over het ontstaan van het Afrikaans is al heel wat inkt gevloeid. De recentste samenvatting van de stand van zaken terzake is de inleiding op de bundel van Den Besten e. a. (2009).

de Nederlandse woordenschat ten dienste gesteld van de functie-uitbreiding van de nieuwe cultuurtaal.

2.2. Vlaanderen

In Vlaanderen heeft men uiteraard een heel andere taalgeschiedenis. Het hele gebied is van oorsprong Nederlandstalig. De oorspronkelijke dialecten kunnen in drie groepen verdeeld worden: Vlaams (westen), Brabants (centraal) en Limburgs (oosten). Die drie groepen steken elk de rijksgrens met Nederland over; ook daar wordt Vlaams (Zeeuws-Vlaanderen) en vooral Brabants (Noord-Brabant) en Limburgs (Nederlands Limburg) gesproken. Het is overigens voor een Vlaming wat vreemd om het dialect van Aarschot zo dikwijls opgevoerd te zien in de Afrikaanse taalkundige vakliteratuur. Pauwels (1958) heeft in zijn Aarschotse dialect weliswaar dubbele negaties opgetekend die aan de Afrikaanse doen denken, maar ik kan mij moeilijk voorstellen dat een Belgisch-Brabants dialect als dat van Aarschot iets met Afrikaans te maken gehad zou kunnen hebben (zie ook Den Besten 1986). Bij een zoektocht naar een 'stichtingsdialect' voor het Afrikaans, moet men mijns inziens in elk geval aan de kust van Nederland blijven.

In de zuidelijke Nederlanden zijn er in de zestiende eeuw aanzetten geweest tot de standaardisering van het Brabantse dialect (met de stad Antwerpen als cultureel brandpunt), maar dat proces is afgebroken door de 80-jarige oorlog. Vanaf de late zestiende eeuw ontwikkelde de Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën zich tot een succesvolle, onafhankelijke staat, waarin langzamerhand ook een standaardtaal – althans als algemene schrijftaal – tot stand kwam. Vlaanderen had aan dat proces geen deel; het hele gebied bleef tot 1713 Spaans en werd daarna Oostenrijks tot 1795, toen de zuidelijke Nederlanden door de Fransen werden geannexeerd. In de vakliteratuur wordt die periode gekarakteriseerd als een tijd van massale achteruitgang van alle cultuuruitingen in het Nederlands en een toenemende invloed van het Frans – een taal die al vanaf de Middeleeuwen in de Nederlanden aanwezig was als taal van adel en hogere burgerij. De suprematie van het Frans in Vlaanderen was in de Oostenrijkse periode een culturele evidentie, maar werd onder het Franse bewind een politieke verplichting: in 1806 werd het Nederlands (steeds met de folkloristische term *flamand* aangeduid) kort en goed verboden in het openbare leven.³ De mate waarin het Nederlands in het zuiden als cultuurtaal bleef voortleven en de taalnorm waarop men zich daarbij richtte, is voor de zeventiende en achttiende eeuw overigens niet zo goed onderzocht.

3 De Franse visie op taal werd als volgt samengevat door Henri Grégoire: “L’unité de l’idiome est une partie intégrante de la révolution” (uit het *Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser l’usage de la langue française*; 16 prairial l’an II = 4 juni 1794).

Na de val van Napoleon in Waterloo werden in 1815 de noordelijke en zuidelijke Nederlanden (de huidige Benelux) opnieuw verenigd in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I. Onder zijn bewind werd het Nederlands in zijn rechten hersteld. Onder meer wegens zijn taalpolitiek ten gunste van het Nederlands werd hij bij de Belgische revolutie van 1830 verjaagd. In de nieuwe Belgische staat werd het Frans de enige officiële taal en wordt in de loop van de negentiende eeuw de hoofdstad Brussel verfranst. Vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw ontstaat dan de Vlaamse Beweging, die er gaandeweg in slaagt taalwetten ten gunste van het Nederlands af te dwingen. De taalkwestie is in België opgelost door de staatsstructuur te veranderen: vandaag is België een federale staat met drie officiële talen: Nederlands, Frans en Duits, en verregaande volstrekt autonome bevoegdheden op het gebied van taal, cultuur en onderwijs voor de drie cultuurgemeenschappen.

3. De negentiende eeuw: introductie van een dominante vreemde taal

Het valt op dat er heel wat parallellen zijn tussen de taalsituatie van Vlamingen en Afrikaners in de negentiende eeuw. Beide hadden af te rekenen met het invoeren van een vreemde taal waartegen de eigen taal beschermd moest worden, resp. Frans en Engels. Het Frans werd tot de negentiende eeuw in Vlaanderen wel niet echt als een bedreiging aanvoeld – hoewel de strijd tegen de Franse leenwoorden op een lange traditie kan bogen. Tot in de achttiende eeuw was het Frans beperkt tot de bovenste maatschappelijke lagen en tot het hogere bestuur; in de lagere regionen van de samenleving bleef men (een soort) Nederlands gebruiken. Vele Franstaligen in Vlaanderen zullen overigens wel tweetalig geweest zijn, met een functionele splitsing tussen Frans en een lokale vorm van het Nederlands. Het is echter pas in de Franse en vooral in de negentiende-eeuwse Belgische periode dat het Frans in Vlaanderen werd opgelegd en pogingen tot bewuste verfransing werden ondernomen. Er moet overigens met klem op gewezen worden dat de Vlaamse taalstrijd niet gericht was tegen de Walen, maar vooral tegen de eigen verfransde burgerij; de taalstrijd had dus niet zozeer een etnisch, dan wel een sociaal karakter.⁴

In de Kaapkolonie werd het Engels opgelegd acht jaar na de overname van de kolonie door Groot-Brittannië in 1814, een gebeurtenis die een sterke toename van Engelse kolonisten met zich bracht. De taalproclamatie van Charles Somerset maakte in 1822 het Engels tot de taal van het bestuur en de rechtspleging. In 1853 wordt het Nederlands uit het parlement gesloten. Het onderwijs wordt grotendeels Engels. Hoewel het Hollandse cultuurleven met rust gelaten werd, nam de verengelsing aan

---

4 Over de taalstrijd bestaat een hele literatuur: zie o.a. Willemyns & Daniels (2003) en de bibliografie daarin.

de Kaap sterk toe. Tot de jaren zeventig van de negentiende eeuw kwam er tegen die toestand maar weinig verzet. Het Nederlands overleefde nog het best in de Nederlands Gereformeerde Kerk.

Rond 1830 waren er in België ongeveer 2,4 miljoen Vlamingen (tegen 1,8 miljoen Walen), 57% van de bevolking; volgens G.D. Scholtz was 80% van de blanke bevolking van 66.000 in 1832 Afrikaanstalig (cijfers uit Steyn 1980:124). In beide gebieden werd een taalmeerderheid dus gedomineerd door een taalminderheid.

4. Ontstaan van de taalstrijd

4.1. Maatschappelijke context

Het spreekt vanzelf dat de veelkleurige en veeltalige samenleving in het negentiende-eeuwse Zuid-Afrika als geheel maar moeilijk vergeleken kan worden met de situatie in het negentiende-eeuwse Vlaanderen. Een vergelijking is dan ook alleen maar mogelijk als we in Zuid-Afrika één bevolkingsgroep apart nemen, nl. de blanke Afrikaanstaligen. Hoewel de bruine bevolking zowel in absolute als relatieve cijfers de grootste groep Afrikaanstaligen uitmaakte en nog steeds uitmaakt, stond ze in het verleden wegens de op huidskleur gebaseerde maatschappelijke segregatie in Zuid-Afrika grotendeels buiten de taalperikelen rond het Afrikaans.

In de negentiende eeuw vormden zowel de Vlamingen als de Afrikaners een grotendeels agrarische en economisch zwakke bevolking.⁵ De industriële revolutie in België speelde zich vooral af in het Franstalige Wallonië – de Gentse en ook Antwerpse industriële ontwikkeling niet te na gesproken. In Zuid-Afrika werd het opbloeiende zakenleven, zowel aan de Kaap als achteraf in de mijngebieden vooral door 'Engelstalig' kapitaal gedragen. De stedelijke cultuur in Vlaanderen had een sterk Frans, die in Zuid-Afrika een sterk Engels stempel.

De negentiende eeuw was ook de eeuw van de Romantiek. Die tijdsgeest, met zijn belangstelling voor geschiedenis, voor volkstaal en natuurlijkheid zal gunstig blijken te zijn voor taalnationalisme. Zowel in Vlaanderen als in Zuid-Afrika baadde de eerste fase van de taalbewegingen in een soort kinderlijke trots op het eigen verleden, en de verheerlijking van de eigen taal. Het is in die periode dat verhalen en symbolen tot stand zijn gekomen die de latere taalstrijd zullen schragen.

---

5 Het kortzichtige beleid van de VOC dat handeldrijven met niet-VOC'ers aan de Kaap verbood, heeft de kolonisten tot de landbouw gedwongen. Het moderne industrieel en handelskapitalisme werd vooral door de Britten ingevoerd.

4.2. Taalcontext

De taalsituatie in Vlaanderen was in de vroege negentiende eeuw dus diglossisch, met Frans aan de ene pool voor de hoge maatschappelijke functies en een bonte waaier van dialecten aan de andere pool; de Nederlandse standaardtaal was niet erg goed bekend.⁶ Voor de Afrikaners was de situatie complexer: naast de Afrikaanse spreektaal, hadden ze de 'eigen' Nederlandse / Hollandse schrijftaal en daarboven het dominante Engels: een situatie van triglossie dus. In beide gebieden was het toonaangevende deel van de bevolking talig vervreemd geraakt van de lagere bevolgingsklassen.

4.3. Macro- en microselectie

Volgens Steyn (1980:78 vlg.) doorloopt elke taalstrijd een fase van bewustmaking, van strijd om functie-uitbreiding en van consolidering. Die bewustmaking wordt gedragen door intellectuele leiders, die overigens dikwijls niet uit de volksklasse komen waarvan ze de taal willen verdedigen. Arnoldus Pannevis bijvoorbeeld, de man die in 1872 een pleidooi publiceerde om de Bijbel in het Afrikaans te vertalen ten behoeve van de bruinmensen en daarmee de eerste aanzet gaf tot het Afrikaans als schrijftaal, was een geïmmigreerde Nederlander. Bijbelvertalingen waren overigens in katholiek Vlaanderen nooit aan de orde. Henri Conscience, die in 1838 de symbolisch erg belangrijke roman *De Leeuw van Vlaanderen* schreef en "zijn volk leerde lezen", was de zoon van de Franse havenkapitein die Napoleon in Antwerpen had aangesteld – en dus niet bepaald een lid van de Vlaamse volksklasse.

Bij elke standaardisatie moeten er een aantal beslissingen genomen worden, met betrekking tot de macro- en microselectie: met macro-selectie wordt bedoeld de selectie van de taalvariëteit die men tot standaardtaal wil opkweken; de micro-selectie betreft dan de concrete taalvormen die men wenst te codificeren. Die beslissingen worden niet genomen door de bevolking zelf, maar door leidinggevende intellectuelen die daarna sociale actie moeten ondernemen om de genomen beslissingen te doen accepteren, o.a. door de economische voordelen van de belangrijkste opties aan te tonen. Taaleenheid dient immers niet enkel culturele, maar ook economische belangen. Politieke actie moet er dan voor zorgen dat de standaard de nodige maatschappelijke functies krijgt in bestuur, gerecht en onderwijs.

---

6 Doorgaans wordt er een erg donker beeld geschetst van de situatie van het Nederlands in het negentiende-eeuwse Vlaanderen. Het onderzoek van R. Willemyns en W. Vandenbussche heeft dat beeld genuanceerd; voor een recent en toegankelijk overzicht zie Van der Sijs en Willemyns (2009:258-301).

4.3.1. Macroselectie

Vlaanderen

Zowel de Vlamingen als de Afrikaners hebben in de loop van de negentiende eeuw een keuze moeten maken tussen het codificeren van een eigen taalvariëteit of het overnemen van de bestaande Nederlandse taalnorm. In Vlaanderen werd de discussie tussen de particularisten en de integrationisten, die aansluiting bij Nederland voorstonden, in het voordeel van de laatsten beslecht. Een speciaal soort particularisme bestond in West-Vlaanderen en werd vooral door geestelijken gedragen (o.a. Gezelle, De Bo, Verriest). Hun stond een katholiek Vlaanderen voor de geest dat gevrijwaard moest worden van de protestantse Nederlandse taal. Willemyns en Daniels (2003:265 vlg.) geven aan dat voor hen het Frans eigenlijk mocht blijven bestaan als taal voor de hogere klasse, met daaronder een dialectisch gekleurd Vlaams, dat weliswaar tot schrijftaal en literaire taal was opgetild, maar dat toch niet echt in de plaats van het Frans kon treden. Het West-Vlaamse particularisme had als uiteindelijke bedoeling niet zozeer het beïnvloeden van het taalgebruik, maar het ingrijpen in de politiek-religieuze ontwikkeling van de bevolking (zie Willemyns & Daniels 2003:267). West-Vlaanderen was echter een weinig verstedelijkt en weinig geïndustrialiseerd gebied, dat dus socio-economisch niet zwaar genoeg woog om zijn taalvariëteit door te drukken – de literaire kwaliteiten van iemand als Guido Gezelle ten spijt.

Het particularisme bleef tot vandaag de dag bestaan in een sterk afgezwakte vorm. Van in het begin trouwens hebben ook integrationisten een plaatsje willen gunnen aan een aantal Vlaamse – vooral lexicale – eigenheden. Op het gebied van de spreektaal is er snel een Belgische uitspraaknorm van het Nederlands ontstaan. Die norm gaat terug op het werk *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal* van Blancquaert (1934), die zich baseerde op de 'beschaafde kringen' in Nederland. Met enige overdrijving zou men kunnen zeggen dat de Vlamingen vandaag het Nederlands uitspreken zoals de ontwikkelde Hollandse stedelijke burgerij van een eeuw geleden.

In Vlaanderen bleek het particularisme in de negentiende eeuw niet opgewassen tegen de mening dat enkel een volledig uitgebouwde cultuurtaal, zoals die in Nederland bestond, de strijd met het Frans aan kon gaan. Enkel die taal was ook in staat om de grote dialectische heterogeniteit efficiënt te overkoepelen. De Vlaamse taalstrijd werd gedragen door vertegenwoordigers van de middenklasse (vrije beroepen en bedienden), niet door de volksmassa, en werd bepaald door de verlangens en frustraties van die klasse. Blancquaert (1934:5) bijvoorbeeld stelt vast dat de hogere stand in

Vlaanderen nog steeds aan haar plicht verzaakt; de eerste zin van het 'Voorbericht' van zijn *Practische Uitspraakleer* luidt: 'Dat het Vlaamsche volk nog haast uitsluitend dialect spreekt, is te wijten aan den begoeden stand en aan 's Lands bestuur.' Ook zegt hij: 'Gewone intellectueelen en kleinere bedienden die geen hooger onderwijs mochten genieten, geven zich meer moeite dan hooger gestudeerden'.

Volgens Deprez (1985:22 en 36) kreeg de taalpolitieke tegenstelling tussen hogere klasse en middenklasse vorm in de tweede helft van de negentiende eeuw als gevolg van de industrialisering en modernisering van het land tijdens de zgn. tweede industriële revolutie. De tertiaire sector nam in omvang toe en daardoor werden de Vlaamse middengroepen steeds meer met hun talige tweederangspositie geconfronteerd. Hun enige uitweg was het Standaardnederlands van het Noorden, dat ze tijdens de 15 jaar durende periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden hadden leren kennen: Frans konden ze niet praten, dialect wilden ze niet praten.

Die middenklasse (en overigens ook de volksklasse) werd politiek mondig bij de veralgemening van de stemplicht⁷ in 1893 (meervoudige⁸ mannelijke stemplicht) en 1919 (enkelvoudige mannelijke stemplicht), waardoor gaandeweg in het parlement steeds meer taalwetten werden aangenomen, die de kennis van het Nederlands verplicht maakten voor een heel aantal functies. Het feit dat de leerplicht in België pas *na* de politieke emancipatie van de lagere klassen werd ingevoerd⁹, maakte dat de wetgever het lager onderwijs niet meer kon gebruiken als hefboom voor een veralgemeende verfransing in Vlaanderen – iets wat in Frankrijk wel gebeurd is ten aanzien van de minderheidstalen (zie ook Van Keymeulen 2003). Belangrijk zijn de Gelijkheidswet in 1898 (Frans en Nederlands op gelijke voet als officiële taal) en de introductie van het Nederlands als onderwijstaal / wetenschapstaal aan de universiteit van Gent in 1930. De Nederlandse standaardtaal bleef in Vlaanderen echter de taal van de happy few. Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw kwam samen met de democratisering van het onderwijs ook de zgn. ABN-actie op gang, waarbij de Vlamingen tot het Standaardnederlands werden 'opgevoed'. Pas na die periode werd het Standaardnederlands bekend bij brede lagen van de Vlaamse bevolking

---

7 België is een van de weinige landen in de wereld waar een opkomstplicht bestaat bij alle verkiezingen. Het idee daarachter is dat op die manier de kans verhoogd wordt dat de minder ontwikkelde lagen van de bevolking politiek vertegenwoordigd worden.

8 De meervoudige stemplicht hield in dat een man meer dan één stem had, afhankelijk van de belasting die hij betaalde of van zijn maatschappelijke positie (zijn zgn. 'hoedanigheid').

9 De wet dateert weliswaar van 1914, maar sorteerde pas na de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) echt effect.

Zuid-Afrika

In Zuid-Afrika moesten de taalijveraars een dubbele taalsrijd leveren: eerst voor het Nederlands en daarna voor het Afrikaans (zie ook het proefschrift van De Villiers 1934). Lange tijd bestond er in de Afrikaner taalgemeenschap een functionele splitting tussen Nederlands als schrijftaal en Afrikaans als spreektaal. 'Die gedagte aan 'n Afrikaanse skryftaal het voor 1865 blykbaar by niemand opgekom nie', schryft Raidt (1971:201). In de Boerenrepublieken was het Nederlands (en niet het Afrikaans) de vanzelfsprekende officiële taal geweest. De 'broederstryd' tussen Nederlands en Afrikaans heeft blykbaar maar kort geduurd en was niet erg virulent; men lette ervoor op, de krachten niet teveel te verdelen. Winst voor het Nederlands betekende op termijn immers ook winst voor het Afrikaans.

Hoewel het idee dat enkel een gevestigde standaardtaal als het Standaardnederlands tegen een wereldtaal inzetbaar was,¹⁰ ook in Zuid-Afrika aanwezig was, is men op het einde van de 19de / begin twintigste eeuw dan toch overgegaan tot het codificeren van de eigen taalvorm. Raidt (1971:207) verwondert er zich mijns inziens terecht over dat het Afrikaans, niet eens een erkende schrijftaal, de strijd met het Engels kon aanknopen. Steyn (1996:7) stelt dat de keuze voor het Afrikaans beïnvloed werd door de aard van het Afrikanernationalisme en het oordeel van de nationalisten over de effectiefste methode om de verengelsing tegen te gaan. Op blz. 13 geeft hij zes factoren die uiteindelik de keuze voor het Afrikaans bepaald hebben:

- (1) die veranderde taalsituasie as gevolg van die Tweede Vryheidsoorlog en die taalbeleid van die nuwe maghebbers;
- (2) die reaksie van Afrikanernasionalisme op die nuwe situasie;
- (3) die onderwyspeil en die ekonomiese posisie van die Afrikaners;
- (4) die aard van die taalvariëteit wat as kultuurtaal met Nederlands meegeding het;
- (5) die persoonlikhede wat by die taalstryd betrokke was en die gehalte en oortuigingskrag van hul werk, en;
- (6) 'n wysiging in die oogmerke en middele van Afrikanernasionalisme deur politieke ontwikkelings in 1914.

De faktore (1) en (2) van Steyn (1996) betreffen het zeer sterke Afrikanernationalisme dat door traumatiese politieke gebeurtenisse is ontstaan: o.a. het afnemen

---

10 Steyn (1996:12) meldt (met verwysing na Hofmeyr 1913:467) dat by die stichting van die Zuid-Afrikaanse Taalbond in 1890 met 47 teen 36 stemme besloten werd ten gunste van het Nederlands in plaas van Afrikaans.

van het diamantgebied van de Vrijstaat door het Engelse bewind en vooral de tweede 'Vrijheidsoorlog' met de Engelsen (1899-1902).¹¹ Het Nederlands werd in de veroverde Boerenrepublieken als officiële taal afgeschaft; 'taal' werd mede daardoor het symbool van het Afrikanernationalisme. Factor (3) heeft dan te maken met het lage onderwijspeil en de zwakke economische positie van de Afrikaners, wat bij velen de gedachte heeft doen postvatten dat Nederlands 'te moeilijk' zou zijn voor leerlingen die maar korte tijd naar school gaan. Afrikaans was makkelijker om te leren schrijven, en dus kon men beter met die taal de strijd met het Engels aangaan dan met het Nederlands (zie Steyn 1996:15).

De keuze voor Afrikaans werd ook makkelijker gemaakt door de opvatting dat de taal geen grote dialectische verschillen vertoont (zoals bijvoorbeeld wel in Vlaanderen het geval was), zodat geen keuze gemaakt moest worden (= factor 4). Dat is natuurlijk vooral waar als men de variëteiten die door de bruinmensen gesproken worden, niet laat meetellen. De keuze viel op het zgn. Oostgrensafrikaans; volgens Steyn (1996:16) waren er ook wel andere blanke variëteiten, maar die weken daar niet veel vanaf (hoewel de mate van variatie wel onderschat werd). De invloed van persoonlijkheden, zowel taalactivisten als dichters en schrijvers, en de kwaliteit van hun (literaire) werk (factor 5) is natuurlijk belangrijk, maar is toch van minder belang dan gunstige politieke omstandigheden (factor 6), die vanaf 1914 in het voordeel van het Afrikaans hebben gewerkt. Steyn (1996:20) noemt: de stichting van de Nasionale Party (die rond het Afrikaans mobiliseerde), de wettelijke erkenning van het Afrikaans als onderwijstaal en het uitbreken van een opstand (de zgn. Rebelle), die de onafhankelijkheid van de vroegere Boerenrepublieken wou herstellen. Het mislukken van de Rebelle leidde tot het versterken van het Afrikanernationalisme wegens de gezamenlijke inspanningen om de sommen voor de herstelbetalingen bijeen te brengen. De Nasionale Party creëerde de politieke omstandigheden die er uiteindelijk toe zullen leiden dat voor belangrijke betrekkingen zowel de kennis van het Engels als het Afrikaans nodig was; culturele belangen werden op die manier met materiële belangen verweven – dé voorwaarde voor succes van een taalbeweging.¹²

Wanneer we de situatie in het negentiende-eeuwse Vlaanderen bekijken in het licht van de factoren die door Steyn (1996) worden besproken, dan blijkt een aantal verklaringen voor de keuze voor het Afrikaans vrij zwak uit te vallen. Dat is in elk geval de conclusie van Van Eeden (1998), die schrijft:

---

11 Haugen (1966:928) zegt over nationalisme i.v.m. taal 'In language this has meant the urge not only to have one language, but to have one's own language'.

12 Steyn (1996:21) verwijst voor deze stelling via Vos (1994:122) naar de Tsjechische historicus Miroslav Hroch.

Die Nederlandse taal in Vlaandere was [...] nie in 'n ander posisie as die Nederlands in Suid-Afrika nie. In beide lande was die Dietssprekende bevolking arm en swak geletterd (die Vlaminge was egter veel meer verstedelik as die Afrikaners), wat beteken het dat hul omgangstaal 'n lae status gehad het (Van Eeden 1998:73).

Toch hebben de Vlamingen in hun strijd tegen een dominante wereldtaal die hen dreigde te overspoelen voor het Standaardnederlands gekozen in tegenstelling tot de Afrikaners, hoewel in beide gebieden maar erg weinig mensen het Nederlands vlot konden gebruiken. Van Eeden verwerpt de argumenten van de ijveraars voor het Afrikaans als de té grote afstand tussen spreektaal en schrijftaal of het idee dat het Nederlands te vreemd of te moeilijk was geworden. De uitleg dat het 'Hollands' te moeilijk was geworden en zelfs een opstapje naar het Engels betekend zou hebben (zie o.a. Steyn 1980:170) of niet meer leefde als taal van het volk (Steyn 1980:192, Raidt 1971:204 vlg.), is mijns inziens inderdaad niet overtuigend. De afstand tussen Standaardnederlands en het gemiddelde Vlaamse of Limburgse dialect is heel wat groter dan tussen Nederlands en Afrikaans. In Vlaanderen was Standaardnederlands tot het begin van de twintigste eeuw aan vrij weinig mensen bekend. Dat heeft echter de aansluiting bij de noordelijke taalnorm niet belet.

Het feit dat de Afrikaners in de loop van hun taalstrijd het Nederlands voor het Afrikaans hebben ingeruild en dus de aansluiting bij het Europese Standaardnederlands hebben opgegeven – andere koloniale talen als Engels, Frans, Spaans en Portugees hebben niettegenstaande hun nationale variaties hun internationale eenheid wel weten te bewaren – is mijns inziens te verklaren doordat de Afrikaanse taalbewegingen aansluiting zochten en vonden bij de Afrikaner volksklasse. Van Eeden (1998) beklemtoont terecht het belang van het Afrikanernationalisme, dat taal als symbool gebruikte. Belangrijk echter is het inzicht dat dat nationalisme door de volksklasse werd gedragen, en niet door een middenklasse; Van Eeden wijst er al op dat de Afrikaners geen stedelijke bevolkingen kenden, en de Vlamingen daarentegen wel. Raidt (1971:211) schrijft: 'Ons hoef net 'n paar fragmente uit die Afrikaanse patriot of die manifes van die GRA¹³ te lees om te besef dat hier 'n breë, onopgevoede publiek aangespreek word'. In Vlaanderen bestond er helemaal geen nationalisme; de gedomineerde Vlaamse volksklasse had in de negentiende / begin twintigste eeuw de visie op haar taal van de dominerende kaste geïnterioriseerd. Het waren vooral de grote armoede en de afwezigheid van een goed uitgebouwd onderwijssysteem die bij de gewone Vlaamse bevolking verfransing in de weg stonden.

---

13 GRA = Genootskap van Regte Afrikaners.

In Zuid-Afrika hebben de taalbewegingen in tegenstelling tot in het negentiende-eeuwse Vlaanderen dus voor een *volks* taalbewustzijn gezorgd en het was dan ook logisch dat die volkse taal werd gecodificeerd, eerst in kringen van de GRA, later door de Akademie, en gaandeweg in de plaats kon treden van het Nederlands, hoewel die taal de officiële taal van Transvaal en de Vrijstaat was geweest en in 1882 ook door het Kaapse Parlement als officiële taal erkend was geworden, naast het Engels. Dichters en schrijvers hadden al vanaf *Winternag* van Eugène Marais gedemonstreerd dat het Afrikaans in staat was onverschillig welke gedachte of gevoelens weer te geven. In 1925 werd dan verklaard dat het woord ‘Hollands’ ook het Afrikaans insloot.¹⁴ Als basis voor de taalnorm werd gekozen voor het – uiteraard blanke – Oostgrensafrikaans, de variëteit die met de Voortrekkers de grootste verspreiding had gekend en als spontane voorzetting van het Kaaps-Hollands werd beschouwd.¹⁵

4.3.2. Microselectie

Wat de selectie op microniveau betreft, was de situatie in Vlaanderen duidelijker dan in Zuid-Afrika. De Vlamingen dienden in principe de noordelijke Nederlandse norm te leren via instructie op school en in de media, met de nieuwslezers van radio en TV als na te volgen voorbeelden. Het moeten vestigen van een eigen taalidentiteit tegenover het Frans met behulp van een buitenlandse taalnorm, is een situatie die uiteraard frustratie meebrengt en mee verantwoordelijk is voor de gecompliceerde en gecomplexeerde taalattitudes van Vlamingen tegenover hun standaardtaal. Wel is het zo dat er altijd wel een plaatsje werd gelaten voor het aantoonbare goede Nederlands van eigen Vlaamse bodem; niet alle zuidelijke woorden werden in de niet-zo-maar-zo-boekjes met evenveel kracht bestreden.

Standaardafrikaans is geen spontaan gegroeide variëteit, maar een bewust geconstrueerd artefact uit het einde van de negentiende / begin twintigste eeuw (zie Grebe 2009:131). Grebe citeert in dat verband Deumert: ‘Wat ons vandaag as Standaardafrikaans herken, is veel eerder 'n konstruksie wat ons aan taalentrepreneurs te danke het. Hulle het ten doel gestel om die ‘eerlike’ landadel ’n stem te gee teenoor 'n hovaardige koloniale bestel’ (Deumert 2004:45-54). De opkomende professionele klasse, die tevens draagster was van het Afrikanernationalisme, leidde de standaardisatie bewust in bepaalde banen. Grebe (2009) heeft het in dat verband over ‘veelvoudige

14 *Wet op de Officiële Talen van de Unie* (22 mei 1925): ‘Het woord “hollandse” in artikel *honderd zeven en dertig* van de *Zuid-Afrika-Wet*, 1909, en elders in de Wet waar dat woord voorkomt, wordt hierbij verklaard het Afrikaans in te sluiten’.

15 Volgens Van Rensburg (1983) bestaan er buiten het Standaardafrikaans drie ‘dialecten’: (West) Kaaps Afrikaans, Oostgrensafrikaans en Oranjerivierafrikaans.

seleksie', en 'komplekse rekombinatie' uit verschillende dialecten. De selectie tussen concurrerende vormen werd blijkbaar bepaald door zowel een voldoende afstand tot het Nederlands als een voldoende afstand tot de zgn. aanleidersvariëteiten, waartoe het Oranjerivierafrikaans en het Kaaps Afrikaans werden gerekend.

Grebe (2009:132 vlg. en 136 vlg.) geeft een mooi voorbeeld van elk. De dubbele ontkenning *nie ... nie* werd geselecteerd wegens de afstand tot het Nederlands die door de constructie werd gecreëerd; de uitspraak *-kie* bij verkleinwoorden (weliswaar met Nederlands spellingarchaïsme *-tjie*) werd geselecteerd om afstand te nemen van de palatale klank [-tjie], die – in dit geval ten onrechte – als typisch voor Kleurlingenafrikaans werd gehouden. In een raciaal gesegregeerde maatschappij als die in Zuid-Afrika kan men inderdaad verwachten dat bij standaardisatie door blanken taalvarianten worden gemeden die met bruinmensen worden geassocieerd.

5. Democratisering en destandaardisering. De organisatie van taaltolerantie.

5.1. De Vlaamse omgangstaal ('tussentaal')

De noordelijke norm die aan de Vlamingen werd voorgehouden, werd lang niet door iedereen in Vlaanderen bereikt. Er ontstond in de taalpraktijk een diaglossie tussen de traditionele dialecten en (de Belgische vorm van) de Nederlandse standaardtaal, resp. de oude reël gesproken taalvormen en de geïntendeerde taalvariëteit. De Vlamingen bedoelden de noordelijke norm te spreken, maar slaagden er niet in die te bereiken doordat ze tot een verwante, maar toch andere 'gemeenschap' dan de Nederlanders behoorden. Er ontstond dus een *natiolect*,¹⁶ het Belgisch Nederlands, een nationale variëteit binnen een standaardtaal. De Caluwe (2009) presenteert een schuifknoppenmodel waarmee gevisualiseerd kan worden hoe de Vlaming series 'taalknoppen' (bijvoorbeeld niet-*gij*-maar-*jij*; niet-*ke*-maar-*tje*) in de juiste richting probeert te verschuiven als hij Standaardnederlands wil praten, maar daar slechts ten dele in slaagt.

Bij de huidige jongere generatie, die haar taal geleerd heeft van de generatie die de ABN-acties van de jaren zestig heeft moeten ondergaan, heeft zich in het taalcontinuüm dat in Vlaanderen tot stand is gekomen een informele omgangstaal uitgekristalliseerd, de zgn. *tussentaal*¹⁷, *die sterk onder Brabants-Antwerpse invloed staat*. Ikzelf houd meer van de op het Duits geïnspireerde term omgangstaal, die o.a. ook door Cajot (2000) gebruikt wordt, omdat de term *tussentaal* een – aanvankelijk overigens bewust bedoelde – negatieve connotatie heeft. Een aantal mensen – taalkundigen en anderen – zijn fel te keer gegaan tegen deze taalvariëteit, die noch de linguïstische

---

16 De term is van Lavreys (1997).

17 De term is van Taeldeman (1992).

kwaliteit van de oude dialecten noch die van de standaardtaal zou bezitten.

De Vlaamse omgangstaal – vooralsnog vooral een gesproken taalvorm – is dus het gevolg van de taalactie bij de democratisering van het onderwijs, een democratisering die heeft geleid tot de informalisering van de samenleving en het verzwakken van hiërarchische sociale verhoudingen die o.a. door taalgebruik worden gevestigd. Taal kan hoe langer hoe minder dienen als signaal van ongeletterdheid; de tolerantie tegenover taalvariatie is daardoor sterk toegenomen. De Vlaamse omgangstaal is het gevolg van een cultureel emancipatieproces, dat o.a. heeft meegebracht dat de bereidheid tot acceptatie van de noordelijke norm bij de jongere generaties sterk is afgezwakt. Het is de talige uitdrukking van een groeiend cultureel zelfbewustzijn en gunstig zelfbeeld van nieuwe generaties Vlamingen, die zijn opgegroeid in een economisch welvarende en politiek steeds onafhankelijker wordende regio.

5.2. Het nieuwe Afrikaans ('alternatief Afrikaans')

De evolutie in het Standaardafrikaans heeft een heel andere achtergrond. Verschillende auteurs (o.a. Steyn 1980:120-121) wijzen erop dat de standaardisering van het Afrikaans een uitsluitend 'blanke' aangelegenheid was. De bruinmensen, hoewel de grootste groep Afrikaanstaligen, hadden geen deel aan het Afrikanernationalisme, noch aan de taalbewegingen (de Moslim-taalbeweging niet te na gesproken), noch aan het standaardiseringsproces. Integendeel, Afrikaans kreeg het stigma mee van taal van de apartheid, waardoor de bruinmensen van het Afrikaans werden vervreemd – zozeer was het Afrikaans met de Nasionale Party geïdentificeerd geraakt.

Door de politieke emancipatie van de bruinmensen en de zwarten na de installatie van de democratie, kwam het Standaardafrikaans onder druk te staan. Bruinmensen houden overigens meer van de term 'gestandaardiseerd Afrikaans' dan van 'Standaardafrikaans'. De eerste term maakt immers duidelijker dat er 'een hand' is geweest die heeft bepaald hoe de standaard eruit moest zien. Er zijn al voorstellen gedaan om de afstand tussen Standaardafrikaans en het Afrikaans van Kaapse bruinmensen te verkleinen door 'onnodige verschillen' te verwijderen (zie bijvoorbeeld Van Rensburg 1992).

De huidige taalregelingen in Zuid-Afrika hebben in elk geval als effect gehad dat blanke en bruine Afrikaanstaligen gaandeweg nader tot elkaar zijn gekomen in een gezamenlijke zorg voor het overleven van hun taal. Indien de visie dat Afrikaans als taal voor een zeer groot deel bij niet-blanken is ontstaan, bevestigd wordt, is het erg belangrijk die visie niet alleen aan blanken, maar vooral aan de bruinmensen kenbaar te maken om een 'taalverhaal' te creëren dat de acceptatie van het Afrikaans bevordert. Daarnaast kan ook op het gebied van de microselectie van de taalnorm een en

ander gebeuren zodat niet-blanke Afrikaanstaligen zich in het Standaardafrikaans beter thuis voelen. Symbolen zullen allicht in dat verband belangrijk te zijn. Voor heel wat Vlaamse particularisten was het in de negentiende eeuw bijvoorbeeld erg belangrijk de *aa* als *ae* te mogen schrijven en de *ij* als *y*; op die manier hadden ze een tijdlang een ‘eigen’ spelling. Waarschijnlijk zal enige ‘politieke correctheid’ in een beginfase onvermijdelijk zijn. Zodra de niet-blanke Afrikaanstaligen op economisch vlak op dezelfde hoogte komen als de blanke Afrikaanstaligen, zal een gemeenschappelijke Afrikaanse standaard door beide groepen gezamenlijk gedragen kunnen worden. Een gemeenschappelijke standaard impliceert mijns inziens dat eerst een aantal ongelijkheden tussen blank en niet-blank uitgewist zullen moeten worden op een heel ander vlak dan op het vlak van taal.

6. Conclusies

De verschillende oplossingen die de Vlamingen en de (blanke) Afrikaanstaligen hebben gekozen in hun taalstrijd tegen resp. Frans en Engels, namelijk aansluiting bij de Nederlandse norm bij de Vlamingen en codificatie van de eigen taalvariëteit bij de Afrikaners, heeft te maken met een verschillende houding in verband met nationalisme en met het al dan niet vinden van aansluiting bij de volksklasse. Het Afrikanernationalisme was door politieke omstandigheden niet alleen erg sterk, maar had ook een sterke taalcomponent, die dank zij de sociale actie van de taalbewegingen gedragen werd door de brede volksklasse. In Vlaanderen leefde er bij die klasse geen verlangen naar de constructie van een identiteit – dat verlangen is er pas achteraf gekomen – en werd de taalbeweging gedragen door de middenklasse, die zich zowel tegen de taal van de hogere klasse, het Frans, als tegen de taal van de volksklasse – de dialecten – wou afzetten. Enkel het noordelijke Nederlands kon dan dienst doen als taalnorm.

De keuze voor het Afrikaans en niet voor het Nederlands wordt mijns inziens in de Afrikaanse vakliteratuur als te vanzelfsprekend voorgesteld. Ondanks de hierboven aangegeven verklaringen blijft het toch bijzonder dat de Afrikaners de evidente politieke en economische voordelen van de taaleenheid met het Nederlands in de strijd tegen het Engels van de hand hebben gewezen. Andere koloniale talen hebben hun principiële eenheid wel bewaard – hoewel ook daar de geschiedenis van de koloniën, meer bepaald de geschiedenis van hun ontvoogdingsstrijd, aanleiding had kunnen geven tot taalnationalisme. Enkel het Afrikaans heeft het als ‘dochter’ van een koloniale taal tot volledig ontwikkelde cultuurtaal gebracht.

De destandaardisatie van Nederlands en Afrikaans die we vandaag de dag in resp. Vlaanderen en Zuid-Afrika zien, is het resultaat van emancipatiebewegingen die de

acceptatie van de oude standaarden heeft doen verzwakken. In Vlaanderen was er vanaf de jaren zestig op taalgebied een culturele emancipatie die vandaag de dag leidt tot de uitkristallisering van een eigen informele spreektaal: de Vlaamse omgangstaal. De toenemende politieke onafhankelijkheid van Vlaanderen in het federale België loopt daarmee parallel. Het is moeilijk te voorspellen of die omgangstaal ooit zal worden gecodificeerd en in de plaats zal treden van de huidige norm van het (Belgisch) Nederlands.¹⁸

In Zuid-Afrika kent men sinds 1994 een politieke emancipatie, die ertoe heeft geleid dat ook de bruine Afrikaanstaligen hun taalrechten beginnen op te eisen. Het tot stand brengen van een gezamenlijke acceptatie van een vernieuwde norm lijkt mij erg belangrijk voor het voortbestaan van de taal.

Bibliografie

- Besten, H. den (1986). 'Double negation and the genesis of Afrikaans'. In P. Muysken & N. Smith (red.), *Substrata versus universals in Creole genesis*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 185-230.
- Besten, H. den (1989). 'From Khoekhoen Foreigntalk via Hottentot Dutch to Afrikaans: the creation of a novel grammar'. In M. Pütz & R. Dirven (red.), *Wheels within wheels*. Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 207-249.
- Besten, H. den, F. Hinskens & J. Koch (red.) (2009). *Afrikaans. Een drieluik*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster/ Nodus Publikationen.
- Blancquaert, E. (1934). *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal*. Antwerpen: De Sikkel.
- Cajot, J. (2000). De omgangstaal van Vlaanderen. *Over Taal* 39, 3-6.
- Caluwe, J. De (2009). Tussentaal wordt omgangstaal in Vlaanderen. *Nederlandse Taalkunde* 14, 8-25.
- Deprez, K. (1985). Status en statuut van het Nederlands in België. Een historisch overzicht. *Heibel* 19, 2-54.
- Deumert, A. (2004). *Language standardization and language change. The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eeden, P. van (1998). *Afrikaans hoort by Nederlands*. Brevitas: Howick.
- Grebe, H. (2009). 'Wij spreken zo niet onder ons – taalstandaardisatie en die konstruksie van identiteit'. In *Litnet Akademies* 6 (1). (ook in *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*).

18 In 2009 verscheen het *Prisma Handwoordenboek Nederlands* waarin voor de eerste keer niet alleen het label BN (Belgisch Nederlands), maar ook NN (Nederlands Nederlands) voorkomt voor die woorden die nationaal beperkt zijn. Met Belgisch Nederlands wordt niet de omgangstaal, maar de Belgische variant van het Standaardnederlands bedoeld.

- Haugen, E. (1966). Dialect, language, nation. *American anthropologist* 68, 922-935.
- Hofmeyr, J. (1913). *Het leven van Jan Hendrik Hofmeyr (Onze Jan)*. Kaapstad: Van de Sandt de Villiers.
- Keymeulen, J. Van (2003). 'De introductie van het Nederlands in Vlaanderen: taalstrijd van de middenklasse'. In W. Botha (red.), *'n Man wat beur. Huldigingsbundel vir Dirk van Schalkwyk*. Stellenbosch: Buro van die WAT, pp. 332-339.
- Laureys, G. (1997). Den svensk-nederländiska/nederländsk-svenska ontboken. En bidirektionell ondbok i ett dubbelt binationellt perspektiv. In: *Nordiska studier i lexikografi* 4, 249-255.
- Pauwels, J. (1958). *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren: Michiels.
- Prisma Handwoordenboek Nederlands* (2009), met medewerking van W. Martin en W. Smedts. Houten, Het Spectrum.
- Raidt, E. (1971). *Afrikaans en sy Europese verlede*. Kaapstad: Nasou Beperk.
- Rensburg, C. van (1983). 'Nie-standaardvorme, variasiepatrone en Afrikaans uit die vorige eeu'. In G. Claassen & M. van Rensburg (red.), *Taalverskeidenheid: 'n blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans*. Pretoria: Academia. pp. 134-161.
- Rensburg, C. van (1992). 'Die demokratisering van Afrikaans'. In V. Webb, *Afrikaans ná Apartheid*. Pretoria: Van Schaik. pp. 181-197.
- Sijs, N. van der en R. Willemyns (2009). 'De lange negentiende eeuw'. In *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 258-301.
- Steyn, J. (1980). *Tuiste in eie taal. Die behoud en bestaan van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Steyn, J. (1996). Afrikanernationalisme en die keuse tussen Afrikaans en Nederlands as kultuurtaal. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 4, 7-24.
- Taeldeman, J. (1992). Welk Nederlands voor Vlamingen? *Nederlands van Nu* 40. 33-52.
- Vos, L. (1994). 'De nationale identiteit in België: een historisch overzicht'. In R. Botha & J. Blommaert (red.), *Nationalisme. Kritische opstellen*. Berchem: EPO, pp. 120-150.
- Villiers, A. de (1934), *Die Hollandse taalbeweging in Suid-Afrika*. Kaapstad: Nasionale Pers. Annale van die Universiteit van Stellenbosch XIV, B-2.
- Willemyns, R. & W. Daniels (2003), *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum.